

ЎЗБЕКИСТОНДА СОЛИҚ ХИЗМАТИНИНГ ҲУҚУҚНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛИШ БОРАСИДАГИ ФАОЛИЯТИ

Ахмадjon Хайдарович Худаёров

Тошкент архитектура-қурилиш институти доценти

ahmadjon.haydarovich@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада 1991-2020 йилларда Ўзбекистон солиқ хизматининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш борасидаги фаолияти ҳақида бўлиб, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш тизимдаги вазифалар ҳамда давр талабидан келиб чиққан ҳолда, бу вазифаларнинг қайта кўрилиб, баъзи ўзгартириш ва қўшимчалар киритилиб, амалда бу фаолият янада кучайиб борганлиги, мамлакатда мустақилликнинг дастлабки йилларида хусусий мулк ва бошқа мулкчилик шакллари ва вужудга келиши билан соҳадаги жиноятчилик турлари ортиб бориши ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: солиқ сиёсати, солиққа тортиш, инвестиция, солиқ кодекси, солиқ қонунчилиги, жиноий фаолият, ҳуқуқбузарлик.

ABSTRACT

This article deals with the activities of the system of Tax Service of Independent Uzbekistan in 1991-2020 in the field of law enforcement, with the emergence of private property and other forms of ownership in the country in the early periods of independence, and in the article described an increase of crime process in the tax system.

Keywords: tax policy, taxation, investments, tax code, tax legislation, criminal activity, offenses.

КИРИШ

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданок, Ўзбекистонда янги солиқ тизимини шакллантиришда унинг солиқ соҳасидаги қонунбузарликларни аниқлаш ва уларга барҳам бериш соҳасидаги вазифаларига алоҳида эътибор қаратиб келинди. Кейинги йилларда давр талабидан келиб чиққан ҳолда, бу вазифалар қайта кўрилиб, баъзи ўзгартириш ва қўшимчалар киритилган бўлса ҳам, амалда бу фаолият янада кучайиб борди.

Маъмурий-буйруқбозлик шароитида солиқ соҳасидаги жиноятчилик барча мулк шакллари давлатники бўлганлиги

ҳамда пул-кредит тизимлари ҳам давлат ихтиёрида бўлганлиги сабабли жиноят турлари ҳам яққол кўзга кўринмас эди.

Солиқ соҳасидаги жиноятларнинг сабабларини уч гуруҳга бўлиб ўрганиш мумкин: 1) ижтимоий-иқтисодий сабаблар; 2) ижтимоий-ҳуқуқий сабаблар; 3) ахлоқий-психологик сабаблар.

Ижтимоий-иқтисодий сабабларига фуқароларнинг янгича муносабатларга кўника олмаётганлиги, яъни ихтиёрий суратда ўз даромадларидан солиқ тўлашга ўрганмаганлигини мисол қилиб келтириш мумкин. Чунки, маъмурий-бўйруқбозлик тизимида барча солиқлар фуқароларнинг иш ҳақларидан чегириб қолинар эди.

Ижтимоий-ҳуқуқий сабабларига эса кишилар онгида ҳуқуқий маданиятнинг тўла шаклланиб улгурмагани, хусусан солиқ тўғрисидаги ҳуқуқий билимлардан беҳабарлик, солиқ соҳасидаги ҳуқуқий тарғиботнинг бўшлиғи ва ҳуқуқий механизмлар самарасининг камлигини кўрсатиш мумкин[1, 54.56].

Ахлоқий-психологик сабаблар солиқ соҳасидаги жиноятчиликнинг асосини ташкил қилиб, боқимандалик кайфияти, мавжуд солиқ тизимларини менсимаслик ёки тан олмаслик, солиқдан яшириб қолиш ва бошқалар.

Бозор муносабатлари ривожланган сайин тадбиркорлик кучайиб солиқ тўловчи янги фирмалар, компаниялар, корпорациялар сони кўпайди. Ҳақиқий тадбиркорлар, бизнесменлар орасида сохта ишбилармонлар ҳам кўпайишига шароитлар яратилиб, қонун бўйича солиқлар тўламаслик давлатдан ҳам ортиқча пулларни яшириш ҳолатлари кузатилади.

Республика солиқ органларининг тузилмасини янада такомиллаштириш ҳамда уларнинг солиққа доир ҳуқуқ бузишларни аниқлаш, уларга барҳам бериш ва олдини олишга оид фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси молия вазирлигининг назорат-тафтиш бош бошқармаси[2], Давлат солиқ қўмитасига бўйсиндирилиб[3], 1995 йил 10 январда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига кўра тафтиш-назорат ишлари Бош бошқармасига айлантирилди ҳамда унинг тузилмаси тасдиқланди[4].

АДАБИЁЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мақолада тарихийлик, тизимлаштириш, ҳолислик тамойиллари ҳамда қиёсий ва муаммовий-хронологик таҳлил, умумлаштириш каби методлардан, шунингдек республикамиз олимлари тадқиқотларидан фойдаланилган.

Ўзбекистонда солиқ хизматининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш борасидаги фаолияти тадқиқ этиш тарихий генезиси ва эволюцияси, такомил босқичларига бағишланган тадқиқотларни объектив таҳлил қилишни тақозо этади. Бу қиёсий таҳлил Ўзбекистон Республикасида мазкур тизимнинг вужудга келиши ҳамда бу соҳада қўлга киритилган ўзига хос ютуқлар ва муаммоларни аниқлаш имконини беради.

Жиноятчилик турларидан бири жиноятчилар сотилган маҳсулот ҳажмини камайтириш, унинг таннархини ошириш, нақд пул билан олинган тушумни кирим қилмаслик, бошқаларнинг ҳисоб варақаларидан ўзаро келишган ҳолда фойдаланиш сингари ғайриқонуний йўллардан фойдаланиш ҳолатлари ҳам кузатилади. Шундай жиноятларни аниқлаш ва баргараф этиш мақсадида мулкчилик шаклидан қаъти назар, барча савдо ташкилотлари солиқ қонунларига қандай риоя этилиши ўрганилди.

Жумладан, 1994 йилнинг уч ойида республика бўйича салкам 19 мингта солиқ қонунбузарлиги аниқланган бўлса, 1995 йилнинг уч ойида бу кўрсаткич салкам 26 мингтага етди. 1995 йилнинг май ойигача ўтган даврда республика бўйича 35 мингта яқин режали текширув ва рейдлар ўтказилди. Жами 19154 та қонунбузарлик, савдо қоидаларини бузиш ҳолатлари аниқланиб, тегишли чоралар кўрилди. Бундай қоидабузарликларни олдини олиш мақсадида солиқ хизмати ходимларидан ташқари назорат идораларининг вакиллари иштирокида доимий гуруҳлар тузилди. Улар томонидан кўча савдоси ва бозорлардаги тартиб назорат қилинди. 1995 йилда бу ишлар янада кучайди. Агар 1995 йилнинг 1 чорагида текширишлар сони 3606та, аниқланган қоидабузарликлар сони 2083 та бўлган бўлса, 1995 йилнинг сўнгига қадар текширувлар сони 11302 тани ташкил этди ёки 7696 тага кўпайди, 6497 та қоидабузарлик аниқланди[5].

1996 йилнинг уч ойи давомида ўтказилган рейд ва текширувлар давомида жойларда салкам 36 мингта қоидабузарликларга йўл қўйилганлиги маълум бўлди, бу рақамлар, бир томондан, солиқчилар маҳорати ошиб бораётганлигини, барча қоидабузарликлар фош этилаётганлигини кўрсатса, иккинчи томондан, тадбиркорлар ўртасида ҳуқуқий тарбия сустлашиб бораётганлигини кўрсатди.

1996 йили солиқ идораларининг ходимлари мамлакат бўйлаб 250 мингдан ортиқ текширув, олти мингга яқин рейд ўтказдилар. Шу жараёнда 145 мингдан ортиқ ҳуқуқбузарлик аниқланди[6, 34].

1996 йилнинг саккиз ойи мобайнида солиқ идоралари томонидан 724 жиноий иш кўзғатилди. Улар асосида даромадни яшириш ҳамда солиқ ва бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлаш, харидор ёки буюртмачиларни алдаш, савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш, ноқонуний савдо ва воситачилик фаолиятига доир фактларга асосланилди.

Яъни бу ерда текширишлар сонини ҳамда қоидабузарликларнинг ўсиб боришини кўришимиз мумкин

1996 йилнинг тўққиз ойи мобайнида 38890 текшириш ўтказилган бўлса, шундан 26764 (69%) ҳолатда ҳуқуқбузарлик фактлари аниқланиб, бюджетга қўшимча тарзда 57110,6 минг сўм ўтказилди. Мансабдор шахслардан 5734,6 минг сўмлик, жисмоний шахслардан 2413,2 минг сўмлик жарима ундирилди, давлат фойдасига 508,2 минг сўмлик товар-моддий бойликлар мусодара қилинди.

2476 материал маъмурий комиссиялар кўриб чиқиши учун, 403 таси ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларига, 1512 таси прокуратурага, 1964 таси суд идораларига юборилди[7,11].

Бошқарма ходимлари томонидан фуқароларнинг дўконлар ишидаги камчиликлар, савдо қоидалари бузилишига доир 600 дан ортиқ ариза ва шикоятлари кўриб чиқилди.

1998 йил ярим йилда жисмоний шахслардан солиқларни ундириб олиш юзасидан катта иш бажарилди. 14,5 мингтадан кўп рейд ўтказилиб, яқка тартибдаги меҳнат фаолияти билан шуғулланувчи 58428 нафар тадбиркор текширилди, Масалан Андижон вилоятида 27006 солиқ тўловчидан, 10517 таси текширилди, шулардан 2891 нафари қоидани бўзиб келаётганлиги, Жиззахда - 8975 нафар солиқ тўловчининг 3763таси текширилганда 2524 таси, Навоийда - 7237 нафар жисмоний шахснинг 3928 таси текширилганда 3786 таси, Фарғонада - 26398 солиқ, тўловчининг 8808 нафари текширилганда 4099 таси, Хоразмда - 10633 нафар солиқ тўловчининг 3854 таси текширилганда 2259 таси қоида бузаётганлиги аниқланди. Солиқ органлари барча қоида бузувчиларга нисбатан тегишли чораларни кўриб жарима солдилар, молиявий санкцияларни қўлладилар, айбдорларни маъмурий жавобгарликка тортилди[8, 2].

НАТИЖАЛАР

Солиқ тўловчи юридик шахслар текширувини таҳлил қиладиган бўлсак, 1998 йил биринчи ярми якунларида республика бўйича 36 мингтадан зиёд солиқ тўловчи юридик

шахслар текширувдан ўтказган бўлса 23 (64%) минг қоида бузилиш ҳоллари аниқланган. Дароматларни ва солиққа тортиладиган ўзга объектларни яширишга оид олти мингдан кўп ҳолат фош қилинди. Қўшимча ҳисобланган тўловлар суммаси 3792515 минг сўмни, молия санкцияларнинг умумий ҳажми 2468198 минг сўмни ташкил қилди. 37894 нафар мансабдор шахс маъмурий жавобгарликка тортилди, маъмурий жарималар 117816 минг сўмдан ошиб кетди. Солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлар сони Тошкент шаҳрида 4357, Бухорада вилоятида 2180, Фарғонада 2171, Қашқадарёда 1899, Самарқандда 1833 та бўлди. Дароматларни ва солиққа тортиладиган ўзга объектларни яширганлик ҳолатларининг 1057 таси Тошкент шаҳрига, 517 таси Самарқанд, 483 таси Наманган, 462 таси Андижон вилоятига тўғри келди[9,2]. Текширувларни амалга ошириш ишида жиддий вазиятлар юзага келди. Назорат қилувчи идораларнинг айрим мансабдор шахслари текширув ўтказишнинг зарурлигини кўрсатиб, хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига ноқонуний равишда аралашшига, аслини олганда мамлакат бойлигини яратаётган тадбиркорларнинг иш самарадорлиги ва барқарорлигига салбий таъсир кўрсатди.

МУҲОКАМА

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан буён тадбиркорликка кенг эътибор берилмоқда, аммо турли ташкилотлар томонидан асоссиз текширувлар бу фаолият турига жуда катта тўсиқ бўлиб келмоқда.

Жумладан, 1999 йилдаги фаолияти яқунларига кўра республикада 34 та вазирлик ва идоралар корхоналарнинг хўжалик-молиявий фаолиятидан тортиб, хўжалик юритувчи субъектларнинг санитар ҳолатигача бўлган кенг кўламли масалаларни текширишдан иборат бўлган назорат ҳуқуқига эга эди.

Тадбиркорларни йўналишлар бўйича текшириш тижорат банклари, (1998 йилда 54726 ва 1999 йилда 55538 та), Солиқ идоралари текширувлари (1998 йилда 57061 ва 1999 йилда 48855 та), Ёнғиндан сақлашни назорат қилиш давлат идораси текширувлари (49519 дан 11076 та) ни амалга оширилиши тадбиркорлар фаолиятига асоссиз аралашувига сабаб бўлди. Текширувлар 1998 йилга нисбатан 27 фоизга қисқарган бўлса, уларнинг 77 фоизи кенг қамровли (комплекс) равишда ўтказилди. Режасиз текширувлар миқдори 5 баробардан зиёд камайган, Кенгаш руҳсатисиз ўтказилганлари эса 10 баробар қисқарган[10].

Яна бир муаммолардан бири текширишларни ўтказишга, доир белгиланган талабларга риоя этилмасдан, яъни ходимларни буйруқ чиқарилишидан олдин комплекс текширишни бошлаш, белгиланган муддатдан кўпроқ текширув жараёнларини олиб бориш ҳолатлари, текширишлар сифатсиз ва нотўғри ташкил этилиши, бир қатор асоссиз қарорлар қабул қилинишига олиб келди. Натижада 2017 йилда бу борадаги фаолият танқидий-таҳлил асосида қайта кўриб чиқилди ва бугунги кунга қадар анча ижобий ўзгаришларга эришилди.

Тадқиқотларимиз натижасига кўра ўтган йиллар давомидаги энг оммабоп ҳуқуқбузарликлар қуйидагилардан иборат бўлди.

- савдо ва хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш, шу жумладан харидорларга чек (квитанция, ҳисобварақ) бермасдан товарларни, маҳсулотларни (хизматлар) сотиш (хизматлар кўрсатиш); назорат-касса машиналарини қўллаш тартибига риоя қилмаслик; пул билан ҳисоб-китобларни амалга оширишда тўлов терминалларини қўллаш тартибига риоя қилмаслик; нархларни асоссиз ошириш;

- бинолар, иншоотлар, турар жойларни нотариал тасдиқланган шартномасиз ижарага ёки текин фойдаланишга бериш;

- уй-жойга бўлган мулкый ҳуқуқларни ўз вақтида расмийлаштирмаслик;

- солиқ органларига даромадлар тўғрисидаги декларацияни ўз вақтида топширмаслик;

- тадбиркорлик фаолиятини ноқонуний амалга ошириш;

- автомобиль транспортида йўловчиларни ташиш бўйича фаолиятни лицензиясиз амалга ошириш;

- солиқ органларига солиқ ҳисоботларини ўз вақтида топширмаслик;

- муддати ўтган дебиторлик қарзи;

- солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш учун хизмат кўрсатувчи банкка ўз вақтида тўлов топшириқномасини тақдим этмаслик.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда кўмитада, маҳаллий солиқ идораларида тизимни эгри қўл, хизмат мавқеини суиистеъмол қилувчи шахслардан тозалашга доир қаттиқ чоралар кўрилсада, марказий маҳкамада ҳам, ҳудудий идораларда ҳам баъзан профилактиканинг роли тўғри баҳоланмади, бу эса, табиийки, салбий ҳодисаларга қарши

кураш самарадорлигини сусайтирди. Минтақавий бўлинмаларда моддий-техникавий таъминотдаги камчиликлар ҳам ўз таъсирини кўрсатди.

Фаолият жараёнида бир-бирини такрорлаш, лоқайдлик ва бепарволикка тўла чек қўйилмади. Бу шунга олиб келдики, кўпинча жойлардаги айни бир ижрочининг ўзига мазмунан бир хил масала юзасидан икки-уч топширик, берилиши, ходимларни ўз хизмат вазифаларидан ташқари ортиқча ишларга жалб қилинишига олиб келди. Бу эса ўз ўзидан кишида ўзига топширадиган иш жавобгарлиги учун маъсулият ҳиссининг сусайишига олиб келди. Бу хил топшириқлар мазмунан бирдек бўлса, улар ижроси учун ҳар ким ҳар ҳил муддат белгилади. Иш жараёнидаги тадқиқодларимиздан келиб чиққан ҳолда бунинг сабаби, бошқармалар ўртасида мустаҳкам ўзаро боғлиқлик йўқлигида эди деган хулосага келинди.

Ўзбекистон Республикаси солиқ хизматининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш борасидаги фаолияти борасидаги тадқиқодларимиздан келиб чиқиб, хулоса ўрнида қуйидаги таклиф ва амалий тавсиялар илгари сурилди:

1. Жамиятда адолатни янада мустаҳкамлашда, қонун устуворлигини таъминлашда, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш;

2. Ўзбекистон Республикасининг Бош прокуратураси ҳузуридаги Солиқ, валютага оид жиноятларга ва жиноий йўл билан топилган даромадларни легаллаштиришга қарши кураш департаменти ишида жиноятларни аниқлаш ҳамда яширин иқтисодиётга қарши курашда тезкор имкониятлардан фойдаланишни кучайтириш;

3. Солиқ маъмуриятчилигида коррупциявий муҳитни шакллантираётган, давлат солиқ хизмати органларининг деярли барча бўғинларида ходимлар коррупциялашувига олиб келаётган сезиларли шарт-шароитларнинг мавжудлиги, мақсадли текширувлар ташкил этиш учун солиқларни тўлашдан мунтазам равишда бўйин товлаётган шахсларни, шунингдек, солиққа оид ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқарувчи омилларни аниқлаш тизимини такомиллаштириш.

4. Мавжуд муаммоларни бартараф қилиш, Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини ва 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси солиқ маъмуриятчилиги тизимини

такомиллаштиришнинг энг муҳим йўналишлари белгилаб олиш.

5. Солиқ маъмуриятчилиги ва назоратининг мутлақо янги тизимини яратиш, шунингдек, коррупциявий омилларга йўл қўймаслик бўйича чораларни кучайтириш.

6. Солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларини қўллашда низоли масалалар юзасидан хулосалар чиқариш.

7. Солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилишини аниқлашда солиқ тўловчилар ва давлат солиқ хизмати органлари ўртасида юзага келадиган низоларни кўриб чиқиш ва солиқ низоларини кўриб чиқиш жараёнида аниқланган солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларидаги камчиликларни бартараф этиш.

REFERENCES

1. Бобожонов А. Солиқ ва тўловларни қасддан яшириш живоятлари - солиқ маданиятининг ривожланишига салбий таъсир этувчи омил // Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши кураш фаолиятини такомиллаштириш: Илмий-амалий конференция материаллари. - Тошкент, 2001. –Б. 56-59. Ортиқов А., Ортиқов Б. Солиқ соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг иктисодий-ҳуқуқий мазмуни // Ўша манба. -Тошкент, 2001. – Б.54-56.
2. Ўзбекистон Республикаси молия вазирлигининг назорат-тафтиш бош бошқармаси ва унинг жойлардаги органлари тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг қарори. <https://lex.uz/docs/540795>
3. Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ қўмитасини ташкил этиш ва унинг фаолияти масалалари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг қарори. <https://lex.uz/docs/804330>
4. Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ қўмитасининг фаолияти масалалари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. <https://lex.uz/docs/450329>
5. Солиқлар ва божхона хабарлари. 1995 йил, №22 (46)
6. Носиров Ж.Хавф-хатар остида // Солиқ тўловчининг журнали, 1997 йил, 2(14) сон.-Б.34.
7. Тахтин С. Бош мезон-қонун // Солиқ тўловчининг журнали, 1996 йил, 1-сон, январь.-Б.11.
8. Беганов В.Солиқ тўловчи - давлат таянчи // Солиқ тўловчининг журнали, 1998 йил, 7-8 (31-32) сон.-Б.2.
9. Ўша жойда
10. Солиқлар ва божхона хабарлари. 2000 йил 16-22 март. № 11 (295).

